

הסופיות היהודית בימי הביניים פרופ' נחם אילן

מפגש 1: ספר ההדרכה אל חובות הלבבות לרבנו בחיי אבן פקודה (סרגוסה, 1050 ~ – 1120)

השער החמישי: על טיהור המעשה לה' יתעלה בלבד

רבנו בחיי אבן פקודה, ספר ההדרכה אל חובות הלבבות, (מהדורת אברהם מוב, תשע"ט), פרק ה, עמ' 196

סופר על אחד הצדיקים, שפגש אנשים שחזרו מקרב עם שלל אחרי מאבק קשה נגד אויב, ואמר להם: חזרתם, תודה לאל, מן המאבק הקטן (אלג'האד אלאצגר) עם שלל, עכשיו התכווננו למאבק הגדול (אלג'האד אלאכבר). אמרו לו: מהו המאבק הגדול? אמר להם: המאבק ביצר ובחילותיו.

רבנו בחיי אבן פקודה, ספר ההדרכה אל חובות הלבבות, (מהדורת אברהם מוב, תשע"ט) עמ' 42–43

קראתי את ספרי הזה בשם שמתאים למטרתי בו והוא "ספר ההדרכה אל חובות הלבבות". התכוונתי בספר זה (להשתמש בדרך) מחוכמת (ובדרך) שתעזור את אלה שאינם שמים לב ומתרחלים מאנשי תורתנו והמחזיקים בהלכות דתנו. הראיות שנמסור ישכנעו אותם כי השכל מעיד על נכונותן ועל אמיתותן. רק אנשי המחלוקת והשקר יכחישו אותן, משום שהם מזלזלים באמת ומבקשים שיקלו עליהם. לכן לא אתן דעתי להפריך אותם, כיוון שלא התכוונתי בספרי הזה להפריך את מי שחולק על יסוד אמונתנו. אבל התכוונתי בו לגלות את יסודות דתנו הטמונים בשכל הטהור ואת עמודי תורתנו הצפונים בנפשותינו. כאשר אנו חושבים על יסודות הדת, מתבררת נכונותם בפנימיותנו ואורותיהם מופיעים על איברינו. הדבר דומה לאסטרולוג מומחה שנכנס לבית ידידו והרגיש שיש בו מטמון. הוא חיפש את המטמון ומצא (כלי) כסף מושחר, שצורתו השתנתה עקב החלודה והלכלוך שעלו עליו. הוא ניגש לחלק מן (הכלי), טיפל בו על ידי מלח וחומץ, רחץ וניקה אותו, עד אשר הכסף חזר להיות יפה

הסופיות היהודית בימי הביניים פרופ' נחם אילן

מפגש 2: ר' אברהם בן הרמב"ם - ספר המספיק לעובדי השם

פרק כו: על תפילת הציבור

ר' אברהם בן הרמב"ם, ספר המספיק לעובדי השם, הוא כתאב כפאיה אלעאבדין, (מהדורת דנה, תשמ"ט) עמ' 187–189, (התרגום נערך על ידי המרצה)

...אנו אומרים אפוא שתפילת הציבור על פי רוב עדיפה מתפילת היחיד... ואין כוונתי בכך שכוונת עשרה מתפללים, למשל, רבה מכוונת אחד מהם אם יתפלל ביחידות כמו שהוא מתפלל עמהם, משום שזה ברור, אלא כוונתי שכוונת אחד מתוך עשרה, אם יתפלל עם עשרה כשהוא משתתף איתם בתפילה, רבה מכוונתו כשהוא מתפלל ביחידות כמו שהוא מתפלל עם העשרה. אם תתאחדנה אפוא הכוונות של עשרה שהתכנסו לתפילה, למשל, הן חזקות מסך עשר כוונותיהם אם כל אחד מהם מתפלל ביחידות. יש בזה סודות שמגלה אותם ה"טעם" למי שיש לו יד בדרכי עבודת ה' והתבוננות במצביה השונים... והתניתי איתך, בתחילת דברי, שזה "על פי רוב", ותוך כדי כך אמרתי, שאם היחיד מתפלל לעצמו, הרי תפילתו עם הציבור מכילה משמעות עמוקה, והיא שלעיתים ובמצבים מסוימים היחיד משיג הזדככות/סגולה בהתבודדות שבאמצעותה כוונתו מזדככת בעת תפילתו כך שהיא עולה הרבה על תפילתו בציבור, ולזה יש תכלית כבירה מאוד. תחילתה במה שרמזנו/הצבענו עליו וסופה נבואה, מפני שזו דרכה. לכן הנביאים ובני הנביאים נהגו להתבודד, לשוח ולהינתק ממקומות יישוב...

Abraham Maimonides, The High Ways to Perfection, 1–2, Samuel Rosenblatt (ed.), New York–Baltimore, 1927–1938 p. 382 (תרגום המרצה)

...לכן הזהד הוא מן הדרכים המעולות אליו, יתעלה, מפני שליבו של הזאהד נח מטרדות העולם הזה, מפני שהוא עסוק במה שיביא להגעתו אל בוראו, וזמנו חוסך ממנו את עייפותו ותלאותו, מסתפק במה שמביא להגעתו אליו, יתעלה, ומה שנחוץ בחיים בעולם הזה הוא "לחם לאכול ובבגד ללבוש" (בראשית כח, כ) ... לכן ראינו את יעקב אבינו מבקש "ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש" (שם). הנביאים והחסידים בוחרים להתפרנס מן החיוני, הרעייה והזריעה, מפני שרועה הצאן מנהיג אותנו במשך שעה אל מקום המרעה ויושב שומר עליו בעיניו, אך עוקב בליבו אחר השלמות, בייחוד אם זה בשדה פתוח, במרחב ובמקומות הרחוקים ממקום יישוב.

עמ' 232–234, תרגום שלי

ההתבודדות היא המועדפת בהליכות הנעלות, היא הדרך של גדולי הצדיקים ובאמצעותה מגיעים הנביאים (לנבואה). היא נחלקת להתבודדות חיצונית ולהתבודדות פנימית. התכלית של ההתבודדות החיצונית היא להשיג את ההתבודדות הפנימית, אשר היא הדרגה האחרונה בדרגות סולם ההגעה (לנבואה), יתר על כן היא ההגעה (=הנבואה)!

הסופיות היהודית בימי הביניים פרופ' נחם אילן

מפגש 3: פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות

ההתקדשות לקראת מעמד הר סיני

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' שד – שו (תרגום המרצה)

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵךְ אֶל הָעָם וְקִדְּשָׁתָם הַיּוֹם וּמָחָר וּכְבָּסוּ שְׂמֹלֹתָם (שמות יט, י)

'וקדשתם' – העניין המכוון בקדושה הזאת הוא קדושה פנימית באמצעות הכנת הלב, וחיצונית – בהישמרות מן הטומאה או ברחיצה, לשיטת בן עזרא ז"ל. מאמרו אחרי כן, על המוכנות, מנחה אותך אל הקדושה הפנימית, בגין בהירות המדרגה הרוחנית הזאת – 'וגם הכהנים הנגשים אל יוי יתקדשו' (שמות יט, כב). הקדושה החיצונית הייתה להם קודם לכן, ללא ספק. עניין הקדושה הפנימית – טיהור הלבבות מזוהמת המחשבות, שנאמר עליהן 'וי יודע מחשבות אדם כי המה הַבֵּל' (תהלים צד, יא), והתעסקות בשלמות שהם מכוונים לקבלה, כמו שאמר דוד ע"ה 'אשכילך בדרך תמים מתי תבוא אֵלַי' (שם קא, ב), וזו היא ההתבודדות הפנימית. אפשר שיש דרכי נבואה שלא ידענו את פרטיהן. [...]

בעקבות חטא העגל

שמות לג, 7

וּמֹשֶׁה יִקַּח אֶת הָאֹהֶל וְנָטָה לוֹ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה הָרָחֵק מִן הַמַּחֲנֶה וְקָרָא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה כָּל מִבְקֵשׁ ה' יֵצֵא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר מִחוּץ לַמַּחֲנֶה

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' תסה
(תרגום המרצה)

אפשר שהיה (נוטה את אוהלו הרחק מן המחנה) כדי להתבודד ולהתמסר לעבודת ה' וכדי להמשיך את ההתבודדות בהר וכדי שיהושע ידבק בו, כפי שעלה עמו קצת בהר בתקופת ארבעים הימים, שבהם קיבל את מלאכת המשכן ולקח את הלוחות הראשונים. ואל יקשה עליך מאמר 'וְהָיָה כָּל מִבְקֵשׁ ה'' וג', שהרי ההתבודדות (הייתה) בזמן שלא נכח מבקש ולא זולתו [...]. וְשָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה (שם לג, יא) – הכינוי ב'וְשָׁב' (מוסב) על השליח, עליו השלום, (כלומר) שב אל המחנה לבדוק את מצב ישראל (ולטפל) בעניינים חיוניים לו, ויהושע נותר דבק בהתבודדות באוהל ההוא, מתנהג רק להגיע להשגת ה' יתעלה אחרי זה, כלומר להגיע לנבואה.

הסופיות היהודית בימי הביניים פרופ' נחם אילן

מפגש 4: משה כסופי מושלם

מתן הלוחות השניים, המעמד בנקרת הצור

שמות לג, 22-23

וְהָיָה בְּעֶבֶר כְּבִדִּי וְשִׁמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוֹר וְשִׁכְתִּי כָפִי עָלֶיךָ עַד עֶבְרִי. וְהִסְרֹתִי אֶת כְּפִי וְרָאִיתָ אֶת אַחֲרֵי וּפְנֵי לֹא יֵרָאוּ.

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' תעג תעה, (תרגום המרצה)

"וְהָיָה בְּעֶבֶר כְּבִדִּי" וגו' – רמז למעבר האור הנברא או לקליטת ההבזק של העצמות הנשגבה. (הפירוש) הראשון מתקבל על הדעת יותר מבחינת הלשון והשני קרוב יותר מבחינת העניין. [הפירוש] הראשון קרוב יותר מבחינת הלשון והשני קרוב יותר מבחינת העניין. כפי – נגזר מן "כף", שהיא היד, השאלה לענן, אם ה"כבוד" הנרמז אליו כאן [הוא] אור נברא; או למחסה ומסתור, אם הרמז להברקה של המחשבה וההשגה העיונית. כל מה שהזכיר אבא מרי ז"ל בעניינים הללו הולם יותר את מעלת [העניין] המבוקש ומתן אפשרות למבקש, עליו השלום, להגיע להשגתו. ומה שהזכיר זולתו קרוב יותר מבחינת הלשון. אין מנוס משאומר דבר מה ב[עניין] זה כפי הבנתי, אחוה דעי גם אני. לדעתי, ב[עניין] ההוא ו[בעניינים] כמוהו אין נמנע מלחבר בין מה שהתכוון אליו אבא מרי ז"ל ומה שהתכוונו אליו הפרשנים שקדמו לו, שהייתה שם ראייה בחוש או כעין חושית של אורו הנברא, שבאמצעותה יונחה [משה] או יסתייע כדי להשיג מבחינה שכלית את גדולת הבורא [...]

שמות לד, 2

וְהָיָה נָכוֹן לְבָקֶר וְעֲלִיתָ בְּבָקֶר אֶל הָרִי סִינִי וְנִצַּבְתָּ לִּי שָׁם עַל רֹאשׁ הָהָר

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' תעג (תרגום המרצה)

"וְהָיָה נָכוֹן לְבָקֶר" – על אף היות (משה) עליו השלום מוכן ומזומן תמיד, נצטווה כאן על תוספת זמינות ומוכנות בגלל המעמד הנכבד הזה, מרובה הכבוד, אשר בו ישיג (משה) עליו השלום השגה שלא השיג לפני כן.

שמות לד, 5

וַיֵּרֶד ה' בְּעָנָן וַיִּתְּיָצֵב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' תעג (תרגום המרצה)

"וַיִּתְּיָצֵב עִמּוֹ שָׁם" – השָׁאֵלָה ומשל לעניין ההשגה והתפיסה השכלית, כעין "פֶּה אֶל פֶּה" (במדבר יב, 8), "פְּנִים אֶל פְּנִים" (שמות לג, 11) וכיוצא בזה.

שמות לד, 9

וַיֹּאמֶר אִם נָא מִצָּאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ ה' יִלְךְ נָא ה' בְּקִרְבָּנוּ כִּי עִם קִשָּׁה עָרַף הוּא וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנוֹנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וְנִחַלְתָּנוּ

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' תעז-תעט (תרגום המרצה)

[...] הטעם השני הוא שכשֶׁרְבִּתָּה תפִּיסְתוּ וְהִגִּיעַ לְהַשְׁגָּה שְׁלֵמָה יוֹתֵר בְּמַעֲמַד הַזֶּה, חֲזָקוֹן אֲצִל (מֹשֶׁה) עָלִיו הַשְׁלוֹם דְּבָקוֹתוֹ וְתִשׁוּקָתוֹ, וְהַתְּפִלָּה עַל הַתְּמִידוּת וְהַהֲשָׁגָה לֹא לַעֲצֹמוֹ בְּלִבָּד אֲלֵא לַעֲדָה בְּכֻלָּהּ, שֶׁכָּל אֶחָד מֵהֶם יִשְׁיֵג אֶת תְּכֵלִית הַשְׁלֻמוֹת שֶׁבְּאַפְשָׁרוֹתוֹ לְהִגִּיעַ אֵלֶיהָ וּיְתַמִּיד בָּהּ. (מֹשֶׁה) בִּיָּאֵר אֶת זֶה בְּאוֹמְרוֹ "וְיָמִי יִתֵּן כָּל עֵם ה' נְבִיאִים" וְג' (בְּמַדְבָּר י"א, 29), וְזֶה (עֲנִיִּין) דֶּק שְׂכָדִי לְהַבִּינוֹ צָרִיךְ מִחֲשֶׁבֶת עֲדִינָה.

הסופיות היהודית בימי הביניים פרופ' נחם אילן

מפגש 5: יעקב כסופי

חלום הסולם

בראשית כח, 12

וַיַּחלֶם וַהֲנֵה סֵלֶם מָצַב אֶרְצָה וְרָאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וַהֲנֵה מַלְאָכִי אֱלֹהִים עֲלֵים וְיֹרְדִים בּוֹ

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' פה
(תרגום המרצה)

והנה סלם וג' והנה מלאכי וג' – מי שהגיע אל סוף הסולם הגיע למקומו יתעלה, ומי שראה את הסולם מתחילתו עד סופו וראה את המלאכים היורדים ארצה כדי לדבר עם הנביאים, אשר היא (הארץ) ביתם, ועולים לרום הסולם אשר הוא מקומם (של המלאכים), וראה מתחתית הסולם את סופו, הרי כבר השיג השגה ראויה שאינה כהשגת מי שראה מרחוק, כמו שאמר 'מרחוק יוי נראה לי' (ירמיה לא, 2), ונגלה אליו ושמע את הדיבור באמצעות המלאכים היורדים בסולם, אשר הם מתווכים בינו ובין מי שמשגיג את מי שברום הסולם, הנעלה על הגשמיות, הנעלה על כל דמיון.

המאבק הלילי

בראשית לב, 25-32

וַיִּנָּתֶר יַעֲקֹב לְבָדּוֹ וַיֹּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר. וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ וַיַּגַּע בְּכַף יָרְכּוֹ וַתִּקַּע כַּף יָרְךָ יַעֲקֹב בְּהֶאֱבָקוֹ עִמּוֹ. וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלְּחֶךָ כִּי אִם בְּרַכְתָּנִי. וַיֹּאמֶר אֵלָיו מָה שָּׁמָךְ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב. וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שָׁמָךְ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שָׂרִית עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וַתּוֹכַל. וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲגִידָה נָא שָׁמָךְ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשִׁמִּי וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שֵׁם. וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיָּאל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים וַתִּנָּצַל נַפְשִׁי. וַיִּזְרַח לוֹ הַשָּׁמֶשׁ כְּאֲשֶׁר עָבַר אֶת פְּנוּאֵל וְהוּא צִלַּע עַל יָרְכּוֹ.

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' קיא
(תרגום המרצה)

ויותר וג' – כאשר (יעקב) עליו השלום נותר לבדו בבדידות חיצונית ולא נותר עמו משרת ולא רכוש, פשט את ההתבודדות החיצונית ו"לבש" את ההתבודדות הפנימית ובסופה השיג השגה נבואית שה' נגלה לו בה כאילו איש נאבק עמו, והוא מלאך, כמו שנאמר לגבי גבריאל "והאיש גבריאל" (דניאל ט, 21) ... ואל תתמה איך (הנקע) התרחש במצב שאינו מציאותי אלא דמיוני, שכן האדם רואה בחלומו כאילו הוא הלך (אפשר גם: נסע) בלילה ומתעורר עייף, וכאילו הוכה והוא מתעורר כְּאוֹב, שכן האיברים נפעלים באמצעות הכוח המדמה, ואם זה בהשפעת החלום הרגיל, על אחת כמה וכמה בהשפעת חיזיון נבואי. ויאמר שלחני וג' – זה מורה, כפי שביארו הקדמונים ז"ל, שיעקב ע"ה נשאר (במצבו הרוחני המיוחד) גם אחרי מה שאירע לו בכף ירכו, וזה בגלל עוצמתו של יעקב ע"ה בחזיונו הנפלא, המבשר לו על כוחו העצום בהיותו במצב ערות...

בשאלת יעקב על אודות שם (המלאך) הדובר אליו יש רמז שביקש לדעת סודות אלוהיים שלא נחשף להם לפני כן. בתשובתו "למה זה תשאל" רמז שהתכלית המבוקשת בלתי אפשרית במציאות של תלות גופנית, בדומה ל"כי לא יראני האדם וחי" (שמות לג, 20). "ויברך אותו שם" – רמז לעלייתו בסודות וידעות, יתרה על המצב שהיה בו אז.

בראשית מט, 33

וַיִּכַּל יַעֲקֹב לְצֹת אֶת בָּנָיו וַיֹּאסֶף רְגֵלְיוֹ אֶל הַמָּטָה וַיִּגְוַע וַיֹּאסֶף אֶל עַמּוּיֹ

פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, (מהדורת ויזנברג, תשי"ח), עמ' ריז
(תרגום המרצה)

נפטר מתכלית רוח הקודש אל המעמד הרם של הקדושים.